

М. М. ПИЛИНСЬКИЙ
УВАГА: В ЕФІРІ «СЛОВО ПРО СЛОВО»

З ініціативи редакції літературно-драматичного мовлення республіканське радіо щомісяця організовує передачі на мовні теми — «Слово про слово». Коли згадати попередні регулярні передачі лекційного типу, то виходить, що наше радіо веде систематичну пропаганду культури рідного слова і загальної мовної освіти. Отже, радіо, хоч і з деяким запізненням, на відміну від республіканської преси, приєдналося до цієї важливої справи. Відстає чомусь тільки телебачення. А в нього ж така велика й уважна аудиторія, такі широкі можливості! Щоправда, наше республіканське телебачення чомусь не так часто веде передачі для всієї України, принаймні менше, ніж хотілося б. Такі нарікання нам доводилося чути у Вінницькій, Сумській, Харківській, Дніпропетровській та інших областях. Сподіваємося, проте, що як республіканське, так і обласне телебачення ще скажуть і своє слово про слово.

Щомісячна передача «Слово про слово», яка періодично повторюється, побудована у вигляді радіожурналу, з більш-менш постійними розділами, відповідями на листи слухачів. До організації матеріалів залучено не тільки мовознавців, а й письменників, перекладачів, літературних працівників. У радіожурналі бере участь досить широке коло авторів, і вже це робить його різноманітним і цікавим. Адаже в кожного є своя улюблена тема. Розділ про походження власних імен, прізвищ і географічних назв веде О. Стрижак. Про стилі сучасної літературної мови і правописні норми розповідає В. Русанівський. З питань математичної лінгвістики найчастіше виступає В. Коптілов. Звернімося до самих матеріалів радіожурналу.

Кілька разів передачі «Слово про слово» починалися поясненням назви відповідного місяця, а також назв різних явищ і змін у природі, пов'язаних з цим місяцем. Деякі назви місяців, наприклад *квітень*, цілком прозорі. Але *квітень* став приводом, щоб обговорити ціле «весняне» гніздо слів — *ярина, ярий, яровий, яриця* (зерно ярового хліба) та імена *Ярослав, Ярополк, Яромир*. Інші назви, наприклад *березень*, складніші, і походження їх потребує вже спеціального тлумачення. Такий початок здається нам цілком вдалим. Шкода, що редакція радіожурналу потім відмовилася від нього і не пояснила, зокрема, назви шостого місяця — *червень*, щодо якої існують суперечливі думки.

Походження різних слів, власних імен, назв сіл, міст, річок цікавить найширші кола слухачів, про що свідчать і численні листи, які надходять у редакцію літературно-драматичного мовлення. Отже, цілком природно, що майже в кожній передачі «Слово про слово» так чи інакше обговорюються ці питання. Зокрема, велася розмова про походження назв українських річок *Залізної* (коло Кременчука), *Рони, Нафтусі* та ін., які вказують на поклади корисних копалин нашої землі. Річка *Залізна* була відома задовго до того, як геологи відкрили Кременчуцьку магнітну аномалію. Розповідав журнал і про річку *Лохвицю*, місто *Переяслав-Хмельницький*, з назвою якого пов'язана гарна народна легенда. Не можна не відзначити ґрунтовну розповідь А. Критенка про назви рослин. Багато назв рослин, особливо дерев і сільськогосподарських культур, мають давню історію — ще індоєвропейську і праслов'янську, чимало назв виникло вже на українському ґрунті, багато запозичено з різних мов світу — грецької, латинської, німецької, італійської, арабської, тюркської, американських, африканських. Добре прийнялись запозичені рослини на родючій українській землі, а запозичені слова — на ґрунті української мови.

Велику увагу приділяє радіожурнал проблемам культури рідної мови. Пропаганда високої мовної культури ведеться в кількох напрямках. Обговорюються складні випадки вживання синонімічних слів і паронімів, тобто слів близьких за звучанням, але різних за значенням. Тлумачаться фразеологічні сполучення і наводяться приклади їх правильного вживання в сучасній літературній мові. Тут слід згадати насамперед часті виступи перед мікрофоном Л. Скрипник. Роз'яснюються окремі правописні положення і правила, найчастіше у відповідь на запитання слухачів. Важлива і цікава розмова велася про стильові відмінності української мови, про слова-терміни та іншомовні запозичення.

Незнання основ стилістики, специфіки кожного з стилів, які мають свої закони і свої

норми, найчастіше призводить до помилок і всяких непорозумінь. Не всі враховують, що мова науки, публіцистики або, скажімо, державного законодавства відрізняється кожна не тільки використанням певного кола слів і фразеологічних зворотів, а й перевагою тих або інших граматичних форм, синтаксичних конструкцій і видів речення. Часто доводиться також чути і читати: «так не говорять», «по-українському краще сказати так» і т. ін. Іноді автори таких сентенцій забувають, що справді так не говорять, але так пишуть, що мову нашу можна насамперед поділити на два типи: усну і писану.

Отже, слід всіляко вітати, що передачі «Слово про слово» подають і певні відомості з практичної стилістики української мови. .

Не можемо не сказати про ще одну важливу рису мовного радіожурналу: він є активним пропагандистом нових книжок і досліджень з мовознавства. В передачах «Слово про слово» не раз використовувалися матеріали академічного журналу «Мовознавство», що, безперечно, сприяло його популяризації, розповідалося про Тлумачний словник української мови та перспективи його видання.

Численні листи, які надходять до радіожурналу, свідчать про те, що передачі «Слово про слово» мають успіх у широкого кола радіослухачів. Редакція дбає про якнайтісніший зв'язок із громадськістю. Значне місце у кожному випуску журналу займають відповіді на листи, іноді ними починається передача. Для активізації зв'язку з слухачами проводилась також мовна вікторина, переможці якої дістали пам'ятні призи.

Отже, передачі «Слово про слово» змістовні, цікаві і різноманітні. Але доброму немає меж, і коли слухаєш їх, виникає низка критичних думок. Хочемо, насамперед, звернути увагу редакції на те, що радіорозповіді не завжди популярні. Здебільшого матеріали передач пишуть науковці, не враховуючи іноді, чи добре звучатиме така, наприклад, «суто наукова» фраза: «І кожна з них (назва річки. — *М. П.*) — це не тільки конкретна вказівка на місце знаходження того чи іншого об'єкта, а й джерело інформації про певний об'єкт». Про це можна сказати простіше і не так сухо. Подібні випадки поодинокі, але краще, щоб їх зовсім не було.

Окремі моменти в передачах, на нашу думку, залишаються незрозумілими для більшості слухачів. Маємо на увазі, зокрема, розповідь про те, як був визначений «локальний словник» Пушкіна і взагалі про роботу групи вчених під керівництвом акад. Колмогорова. Неясним, мабуть, залишилося для слухачів і значення імен *Переяслав* та *Ізяслав*, що «утворені від давньоруського дієслова *яти* (*брати*) і відрізняються префіксами». Таке пояснення мало що дає.

Передачі «Слово про слово» знайомлять нас не тільки з мовними, а й історичними, літературними, загальнокультурними фактами або подіями. Саме через це вони і є цікавими та приступними для широкого кола слухачів. Проте, слухаючи ці передачі, іноді хочеться дещо додати, про щось більше почути, хоч і розумієш обмежений час і можливості журналу. Справді, хіба, навівши слово *березіль*, яке поряд із формою *березень* «вживається в діалектах і літературній мові», не слід було б обов'язково згадати харківський театр «Березіль», діяльність якого під керівництвом талановитого Леся Курбаса становила окрему епоху в історії українського театру? Часом чувається потреба зробити доповнення вже з іншого, фахового погляду. Наприклад, про неозначену форму дієслів на -ть мало сказати, що вона «в художньому стилі відбиває живе мовлення». Ця форма відіграє важливу стилістичну роль. Спробуйте замінити енергійні тичинівські «Перемагають і жить» повними формами! Окремі твердження в передачах «Слово про слово», особливо у відповідях на листи, мають надто категоричний характер. Певна категоричність, звичайно, потрібна у коротких передачах, де просто неможливо зважити всі «за» і «проти», висвітлити історію питання, боротьбу думок і т. ін. Особливо це стосується правописних питань. Разом з тим, саме однозначність, категоричність відповідей часто розкриває, скільки у нас ще є нерозв'язаних моментів, скільки ще мовних фактів потребують унормування, бо вони не вкладаються у вузькі рамки нашого правопису або й суперечать йому. Наприклад, як відмінювати прізвище *Кухар*: *Кухаря* чи *Кухара*? Здавалося б, усе ясно. «Український правопис» вимагає, щоб власні назви

відмінювалися так, як і ті загальні, що лежать у їх основі. Отже, у даному випадку за м'якою групою: *Кухар, Кухаря, Кухареві* і т. д. «Дозвольте, — може спитати т. Кухар, — а як же прізвище *Гончар*? Адже прізвище Олесь Гончара ми відмінюємо за твердою групою, хоч слово *гончар* відмінюється за м'якою: *гончар — гончаря*». Може, і т. Кухарю слід дозволити відмінювати своє прізвище так, як він бажає? А оскільки він правобережець, то, мабуть, звик його відмінювати саме за твердою групою.

«Прикрою помилкою» названо в одній з відповідей журналу невідмінювання власної назви у таких сполученнях, як *місто Київ, річка Дніпро, село Кальне* і т. ін. Справді, у нашій звичайній, повсякденній мові відмінюються наче обидва слова: *поїхали до міста Золотоноші*. Але таке розв'язання питання слід визнати надто прямолінійним. Проблема узгодження прикладок — географічних назв складніша, і в підручниках практичної стилістики їй присвячено окремі розділи. Зокрема, там указується, що особливо часто найменування міст зберігають форму називного відмінка в географічній і військовій літературі, в офіційних повідомленнях і документах. Далі, не відмінюються, як правило, назви, що зустрічаються рідко, не узгоджуються складні назви міст (*в місті Мінеральні Води*), астрономічні назви (*орбіта планети Марс*). Нарешті, в усіх цих порадниках говориться, що назви станцій і портів зберігають початкову форму при родових найменуваннях: *поїзд іде до станції Золотоноша*. Називний відмінок має свої незаперечні переваги в офіційно-діловій мові щодо ясності, чіткості, незмінності звучання. Отак «прикра помилка» виявляється не такою вже й прикрою та випадковою.

Не всі виступи і твердження радіожурналу відзначаються належною чіткістю. Наприклад, у передачі слушно вказувалося, що «вперше слова-інтернаціоналізми почав широко використовувати в українській мові наш великий Кобзар». Але серед наведених для прикладу слів чимало й таких (*академія, алмаз, амфора, анахорет, апостол* та ін.), які, безперечно, вживалися до Шевченка. Мабуть, далеко не всі жартівливі прізвища (*Нетудихата* і под.) — панські витівки і жарти, як це ми чули в одному з випусків. Українці завжди вміли посміятися з свого лиха. Почуття гумору — наша відома національна риса. Пояснення слова *русалка* (від римських «русалій» — свята троянд), хоч воно і відоме в науці, є досить сумнівним, і його не слід було включати в популярну передачу. Навряд чи публіцистичний стиль слід ототожнювати з так званим «газетним». У багатьох випусках «Слова про слово» відчувається надмірна стислість, що викликано, певне, обмеженим часом передачі. Чи не настав уже час подумати про збільшення періодичності мовного радіожурналу?

Вкажемо ще на деякі фактичні неточності. Мабуть, поспішив радіожурнал, оголосивши, що нарешті ми маємо фразеологічний словник І. Виргана і М. Пилинської. Наскільки нам відомо, словник цей і досі не з'явився до видавництва. Назву київської гори — *Хоревуця* і зараз ще можна почути на Подолі, вона всім зрозуміла. А от другу її назву, згадану в передачі, — *Киселівка* — слід було пояснити.

До речі, про київські гори. Всім відомо, що Київ стоїть на горах. Є у нас Старокиївська гора, гора Щекавиця, Батієва гора, Черепанова гора, Чорна гора, Лиса гора і багато інших. Деякі нараховують їх сім, як у Римі. Андрій Первозванний у вірші Павла Тичини благословив колись київські гори. І тільки одна гора стала гіркою: *Володимирська гірка*. Згадували про неї і в радіопередачі. Такі високі пагорби по-українському *гора*, а не *гірка*. Неприродно звучить ця назва, особливо на тлі інших київських гір. А колись її не було. У класиків, зокрема у Нечуя-Левицького, маємо тільки *Володимирова гора*. У виданні «Київ. Провідник» (1930 р.) теж читаємо: *Володимирова гора*. Може повернемося до цієї назви, чи не краще і поважніше?

Мова передачі «Слово про слово» повинна бути бездоганною. Це — аксіома. В цілому претензій до мови виступів радіожурналу немає, але окремі огріхи, принаймні спірні випадки, все ж таки трапляються. А цього треба уникати в мовних передачах. Здивувало нас, зокрема, що в передачі про назви річок весь час спочатку говорилося не про річки, а про ріки: *назви рік, вздовж рік, названих рік* і т. ін. Все ж таки основним словом в

українській мові є слово *річка*, а не *ріка*, яке несе вже певне стилістичне навантаження або вживається на означення особливо великих річок. І то не завжди. Наприклад, М. Рильський у перекладі «Мідного Вершника» жодного разу не називає Неву *рікою*, а тільки *річкою*. Вже другим виданням вийшов у нас «Каталог річок України». Порівняймо так само пару: *книжка* — *книга*. Можна почути в передачі *область знань*, краще: *галузь знання* або *сфера знань*. Якось журнал навіть похвалив своїх слухачів за вислови *розбити сад*, *квітник*, *клумбу*; *розбити табір*. Але ж це типові русизми, не засвоєні нашою мовою, не властиві їй. Сад, квітник можна *посадити*, *насадити*, клумбу *спланувати*, якщо вже потрібна термінологічна відповідність російському *разбить*. *Разбить лагерь* — це *стати табором* і под., *разбить палатку* — *нап'ясти (напнути) намет (палатку)*. Жоден «Російсько-український словник» не подає дієслова *розбити* у такому значенні. «Українсько-російський словник» (т. 5), щоправда, наводить це значення, мабуть, під впливом так званого «негативного мовного матеріалу».

У передачі згадувалась «*Снігуронька*» — відома п'єса О. Островського і опера М. Римського-Корсакова. Саме в такій формі у нас усталилася назва цієї опери, та чи правильно усталилася? В українській *"лот «Снігуронька»* має найвищий ступінь пестливості, що не відповідає російській назві опери. Хіба по-українському не можна сказати «*Снігурочка*»? Хоч у самій опері або п'єсі до героїні не раз ласкаво звертатимуться — «*Снігуронько!*»

Ще одно побажання. Редакція журналу трохи захоплюється надто довгими цитатами з літературних творів і фольклору. Цитати гарні, добре підібрані, але іноді забуваєш, що слухаєш мовну, а не просто літературну передачу.

Отакі роздуми викликають у нас передачі «Слово про слово». А що скажуть люди, для яких, власне, і ведеться мовний радіожурнал?